

УДК 929

Світлана ЛЯШКО,

пров. наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

Біографіка чи біографістика?

Однією з теоретичних проблем сучасної біографістики як галузі історичної науки є формування її понятійного апарату. Узгодження принципових позицій щодо термінології сприяє більшому порозумінню між науковцями та дослідниками, які працюють у біографістиці.

Ключові слова: біографія, біографіка, біографістика, галузь історичної науки, термінологія.

Приводом для написання цієї праці стала поява в Санкт-Петербурзі в 2003 р. довідково-методичного посібника І. Ф. Петровської «Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов»¹, який був виданий під егідою Російського інституту історії мистецтв (Міністерство культури Російської Федерації).

Петровська Ірина Федорівна – історик, фахівець з джерелознавства історії російської культури, доктор мистецтвознавства, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Російського інституту історії мистецтв. Вісімнадцять років працювала у Російському державному історичному архіві, Центральному Державному військово-історичному архіві (Ленінградська філія). Автор праць: «Труды по генеалогии как источник биографических сведений» (1982), «Некрологи в русской печати 19 – нач. 20 вв.» (1982), «К вопросу о биографике» (1989) та ін.²

Головна мета посібника – через джерела, які містять «сведения о людях образованного общества», сприяти розвитку біографіки як спеціальної історичної дисципліни, продемонструвати можливості біографічних розшуків, допомогти біографам і укладачам біографічних довідок у пошуках необхідних матеріалів³.

¹ Петровская И. Ф. Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов. – СПб.: «Logos», 2003. – 490 с.

² Петровская И. Ф. Труды по генеалогии как источник биографических сведений // Русская литература. – М., 1982. – № 2; *Ее же*. Некрологи в русской печати 19 – нач. 20 вв. // Там же. – № 3; *Ее же*. К вопросу о биографике // Источниковедение истории русской музыкальной культуры 18 – нач. 20 вв. – М., 1989.

³ Петровская И. Ф. Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений... – С. 91.

Книга складається з двох частин: 1) теоретичні основи біографіки як спеціальної історичної науки; 2) систематичний аналітичний огляд джерел біографічних відомостей про росіян 1801–1917 рр.

У першій главі під назвою «Введение в биографику»⁴ розглядається біографіка «як спеціальна наука системи історичних наук», яка за допомогою методів історичних досліджень, вивчає минуле людства. Об'єкт вивчення біографіки – людина в історії в усіх проявах її існування.

Біографіка включає не тільки розробку теоретичних проблем самої науки та закономірностей людського життя, але і власне біографічне знання: укладання біографій та інших видів біографічних свідочств, а також сукупність результатів цієї діяльності. Її результати входять до складу історії наук, мистецтвознавства, історії педагогіки, техніки тощо.

Головне навантаження видання виконує друга частина дослідження: джерела біографічної інформації про росіян 1801–1917 рр.⁵ Авторка поділила джерела на 9 груп, кожній з яких надається змістовна характеристика. Практичну біографіку становлять понад 70 універсальних, національних і регіональних, галузевих енциклопедій за 1835–2002 рр.; більше ніж 300 біографічних і біобібліографічних словників та біографічних збірок; періодичні та ретроспективні списки службовців та інших осіб; некрополі та некрологи; архівні матеріали; біографічні та фактографічні посібники з історії Росії.

У заголовку посібника винесено назву «Биографика» – термін, який з'явився в Росії у 20-ті роки ХХ ст. як визначення самостійної наукової дисципліни. В Україні в сучасних працях частіше використовується термін «біографістика».

Тема «людина в історії» надзвичайно різнома-

⁴ Там же. – С. 9–96.

⁵ Там же. – С. 97–162.

нітна. Вона містить у собі проблему ролі особистості в історії, біографії великих людей, життєписи «маленької людини», сюжети політичної історії, історичної антропології тощо. Для розуміння сутності та особливостей наукової дисципліни, яка вивчає «людину в історії», важливо проаналізувати її термінологічне визначення. На нашу думку, це сприятиме більшому порозумінню науковців, які працюють у цій сфері.

У лінгвістичному аспекті біографія (грец. *biographia*) – життєпис, історія життя⁶. У російській та українській науковій літературі, у тому числі і словниках (мовних, термінологічних, лінгвістичних, етимологічних тощо) вживаються похідні від *biographia*: біограф (рос. биограф), біографіст (биографист), біографічний (биографический, биографичный), біографічність (биографичность), біографізм (биографизм), біографічний метод⁷. Термін «біографіка – як мистецтво описувати життя» зустрічається на початку ХХ ст. в «Полном словаре иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке с означением их корней. Составили по лучшим источникам Бурдон и Михельсон»⁸.

В «Енциклопедичному словнику» Ф. Брокгауза і І. Ефрона в статті «Биография и биографические сборники» зазначено, що «Биографией называется изображение жизни данной личности, удовлетворяющее требованиям исторической науки. Как произведение научное, Б. не ограничивается изложением внешних фактов из жизни данного лица, а стремится проследить ход духовно-нравственного развития этого лица; как произведение художественное, она должна уловить сущность его характера и представить его в ярком образе»⁹. Автор

⁶ Словарь иностранных слов / В. В. Бурцева, Н. М. Семенова. – М.: Рус. яз.-Медиа, 2003. – С. 104.

⁷ Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1985; Новые слова и значения: Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов / Под ред. Н. З. Котелова. – М., 1984; Словарь современного русского литературного языка: В 20-ти т. / Под ред. К. Горбачевич. – М., 1991.

⁸ Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке с означением их корней / Сост. по лучшим источникам Бурдон и Михельсон. – 10-е изд. – М., 1903. – С. 83; Объяснительный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке, с объяснением их корней / Сост. по словарям: Гейзе, Рейфа и др. Михельсон. – 12-е изд. – М., б. д. – С. 118.

⁹ А. Я. Биография и биографические сборники // Энциклопед. сл. (изд. Ф. Брокгауза и И. Ефрона). – СПб., 1891. – Т. 4. – С. 33–36.

статті, відомий російський бібліограф О. Є. Яновський, підкреслив два суттєвих моменти біографії – науковість та належність її до літературного жанру.

Щодо генези терміна «біографія», то на його основі спочатку утворилася назва певної галузі знань, а потім – і галузі історичної науки («біографіка», «біографістика»).

У Росії в 1916 р. М. Рибніковим, директором Педологічного інституту була розроблена програма створення Біографічного інституту – міждисциплінарного наукового центру масової біографічної документації і дослідження проблем біографіки в контексті гуманітарного знання. За мету вважалося «систематическое, всестороннее научное изучение человеческих биографий»¹⁰. На початку 20-х років ХХ ст. «біографіка» як дисциплінарне поняття з'явилося у працях професора історії Ростовського університету І. Т. Філіппова¹¹. У 1927 р. Г. О. Винокур у праці «Биография и культура» назвав нову дисципліну «биографией» і відніс її до історичної науки¹². Однак друга назва дисципліни не закріпились у термінології.

В Україні наприкінці 1918 р. в Українській академії наук було утворено Постійну комісію для складання біографічного словника діячів України (проіснувала до 1933 р.). Головним завданням Комісії було створення Українського біографічного словника. Ґрунтовні методичні розробки стосувалися питань створення Словника (критерії добору персоналій, укладання реєстру імен тощо). В одному з протоколів Комісії за 1919 р. її керівник П. Я. Стебницький посилається на відкриття Біографічного інституту в Москві.

До 70-х років ХХ ст. історична наука в Росії та Україні надавала пріоритет макроісторії, історії суспільства, видатних особистостей. Історичний процес залишався, переважно, історією формацій, способів виробництва, класової боротьби, ідеологічних систем, а не історією людини. Теорія історії концентрувала увагу на людських масах. У цей час теоретичні засади біографії розроблялися переважно для універсальних енциклопедій і довідників і існували частіше у вигляді інструкцій і рекомендацій.

На початку 70-х років відбувався процес уточ-

¹⁰ Рыбников Н. А. Изучение биографии: Темы семинария, указатель литературы. – М., 1922.

¹¹ Филиппов И. Т. К вопросу о науке биографии // Изв. Северо-Кавказского гос. ун-та. – Ростов-на Дону, 1926. – Т. 8. – С. 89–92.

¹² Винокур Г. О. Биография и культура. – М., 1927.

нення об'єкта окремих суспільних наук. Людина стала об'єктом наукового пізнання у низці дисциплін історичного циклу: в історіографії, соціальній історії, історичній антропології тощо. У дослідницьких працях починає поширюватися термін «біографіка»¹³. Широкого вжитку набув термін «біографічний метод», який увійшов у практику, передусім, літературознавчих досліджень, і був уперше застосований французьким літературним критиком Ш. Сент-Бевом ще у XIX ст.¹⁴. Деякою мірою цей метод відповідав терміну «біографіка», який відносив біографію до мистецтва опису життя художніми засобами. Поряд з ними з'являлись праці істориків, філософів, літературознавців, в яких актуалізувались проблеми особистого, індивідуального та шукались методичні підходи наукового аналізу для їхнього втілення в біографіях¹⁵. Значно посилювався науковий інтерес до біографії особи у різних її проявах (за характером організації та інтерпретації джерел відповідно до творчих завдань біографа: літературної, наукової, науково-художньої, енциклопедичної, довідникової тощо) і наукової історичної дисципліни, як-то біографіка чи біографістика.

У 90-х роках тривало виокремлення сутнісних ознак нової наукової дисципліни, формування її понятійно-термінологічного апарату. Наприклад, у сучасній російській енциклопедії «Отечественная история: История России с древнейших времен до 1917 г.» відомий російський дослідник з проблем біографії І. Л. Біленький дає таке визначення: «Биографика – специальная дисциплина и область знания, разрабатывающая теоретические, историогра-

фические, методические, источниковедческие проблемы биографий. Тесно связана со вспомогательными и специальными историческими дисциплинами (генеалогией, геральдикой, палеографией и др., филологией, краеведением, словарно-энциклопедическим делом, библиографией и др.). Развивалась в контексте эволюции исторического сознания и представлений о месте человека, его жизни и судьбе в истории культуры»¹⁶.

Щодо терміну «біографістика», то в Україні він почав використовуватися в науковій літературі поряд з терміном «біографіка». Певний час біографістика науково-мистецькими колами сприймалася як форма «біографії», тобто як різні типи та види біографічного тексту (біографічна література, біографічний жанр, мистецтво біографії, біографічні дослідження тощо), а не як наукова дисципліна. Нова історична дисципліна розвивалась у нерозривному зв'язку з історичним знанням та історичною наукою.

Як науковий термін, біографістика в Україні набула чинності з 90-х років XX ст. В 1993 р. в системі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України було створено відділ, який через рік було перетворено в Інститут біографічних досліджень. Органічно, одним з напрямків роботи Інституту стала розробка методичних і методологічних засад історичної дисципліни, яка отримала назву біографістика. Однією з ознак оформлення нової наукової дисципліни стало утворення Інституту біографічних досліджень, спеціальних кафедр у деяких університетах, Українського біографічного товариства та створення спільноти науковців і дослідників, роботи яких об'єднані зазначеною проблематикою. З різних проблем біографістики проводяться наукові конференції, захищаються дисертації.

У видання «Історична наука: термінологічний і понятійний довідник»¹⁷ увійшло поняття «біографістика історична». У багатьох повідомленнях науково-практичної конференції «Український біографічний словник: історія і проблематика створення» (Львів, 1996) дослідники і науковці широко використовували поняття «біографістика»¹⁸.

¹⁶ Біленький І. Р. Биографика // Отечественная история: История России с древнейших времен до 1917 г.: Энциклопедия в 5-ти т. – М., 1994. – Т. 1. – С. 233–234.

¹⁷ Корольов Б. Биографістика історична // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К.: Вища школа, 2002. – С. 35–36.

¹⁸ Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Український біографічний словник: історія і проблематика створення. – Л., 1997. – С. 40–47.

¹³ Гернек Ф. Принципиальные соображения относительно науки биографики. – М., 1971; Валецкий А. Л. Основания биографики. – К.: Наук. думка, 1993.

¹⁴ Світайло Л. Р. Біографічний метод // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 190.

¹⁵ Павлова Т. О. Биографістика в СССР // Историческая биография: Сб. обзоров к XVII Междунар. конгрессу истор. наук. – М., 1990. – С. 5–6; Біленький І. Л. Биографика как дисциплина гуманитарного цикла // Лица: Биографический альманах. – М.; СПб., 1995. – № 6. – С. 32–68; Его же. Биографика в системе наук о человеке: Становление, этапы развития и междисциплинарный контекст отечественного биографоведения. – М., 1999; Лосиевский И. Я. Научная биография писателя: проблемы интерпретации и типологии. – Х.: Крок, 1998; Стус Д. Биографія: суб'єктивізація об'єкта // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 28–43; Петровская И. Ф. Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов. – СПб., 2003. – 490 с.

Дисциплінарний статус біографістики як галузі історії і її власна ідентифікація були закріплені в працях співробітників Інституту та монографії директора Інституту біографічних досліджень, доктора історичних наук В. С. Чишка: «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України». Зміст поняття «біографістика» як галузі історичної дисципліни, що вивчає історію, теорію та практику історико-біографічних досліджень – у вивченні біографії особистості через всю сукупність біографічних джерел. «Оскільки об'єктом біографістики як науки ... є особа ... в історії як явище в його різноманітних зв'язках з суспільством, у сфері біографістики діють закони історичної методології, методики і методів пізнання людини як особистості в історичному процесі; вони передбачають і залучання до наукового дослідження особистості ... методик різних наук ...»¹⁹. Ідентифікація біографістики відбувалась у контексті розробки її теоретичних та методичних засад²⁰. Термін «біографістика» вводиться істориками в «предметну галузь, у якій існує встановлений понятійний науково обґрунтований апарат, узгоджений з методологічними та методичними основами історичної науки, і який за своїм обсягом і змістом виходить за межі поняття «біографіка»²¹.

Термін «біографіка», на думку В. С. Чишка, «...увійшов в ужиток істориків літератури, як синонім мистецтва написання біографії з середини 19 ст. із Західної Європи. З середини ХХ ст. (на заміну «біографічному методу») він виконує функції наукового підходу до прийомів написання біографії в літературній творчості. Він увійшов до обігу на рівні спілкування і ніколи не визначався в біографічних дослідженнях як науковий»²². Тобто, біографічний метод не є еквівалентом біографічній реконструкції у всіх її проявах, а лише один з прийомів біографічного опису.

¹⁹ Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996.

²⁰ Українська біографістика: Зб. наук. пр. – К., 1996. – Вип. 1; Там само. – К., 1999. – Вип. 2.

²¹ Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України... – С. 6.

²² Там само.

У строгому розумінні – понятійний зміст термінів описується визначенням (дефініцією), в якому на науково-методичному рівні розкриваються необхідні і достатні ознаки даного поняття і відмежовують його від інших у структурі знання²³. У визначенні поняття (І. Біленький та В. Чишко) пішли емпіричним шляхом: шляхом виділення об'єкта пізнавальної діяльності, області вивчення дисципліни та методів (приймів) досліджень. В обох випадках у визначеннях поняття відсутні предмет наукового дослідження та ознаки, які виокремлюють його від інших галузей наукових дисциплін.

Незважаючи на термінологічні розбіжності в назві дисципліни (біографіка – біографістика), дослідники погоджуються в головному, що вона є галуззю історичної науки, яка використовує її пізнавальні можливості, а також методи інших наук (літератури, філософії, соціології тощо). Тому визначення, наведені І. Біленьким та В. Чишком, мають право на існування.

На нашу думку, обидва терміни «біографіка» і «біографістика» мають право на існування як, наприклад, «космонавтика» і «аеронавтика». Зауважимо, що в США, Німеччині, Франції біографії вивчаються в межах дисципліни, яка має назву історична антропологія. Поряд з іншим, історична антропологія вивчає конкретну історичну людину з її досвідом, індивідуальним і колективним образом поведінки, які зумовлені культурою в широкому сенсі. «Исследовательский пафос исторической антропологии, – вважав російський дослідник А. Я. Гуревич, – состоит в раскрытии человеческого содержания истории – во всех без исключения проявлениях общественного человека и, главное, в достижении на этой основе качественно нового исторического синтеза»²⁴.

²³ Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения. – СПб.: СПбУ, 2003. – С. 29–30.

²⁴ Гуревич А. Я. Историческая наука и историческая антропология // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С. 56.